

Η ιστοριογραφία του νεότερου ελληνισμού σήμερα

ΓΙΩΡΓΟΣ Β. ΔΕΡΤΙΑΗΣ

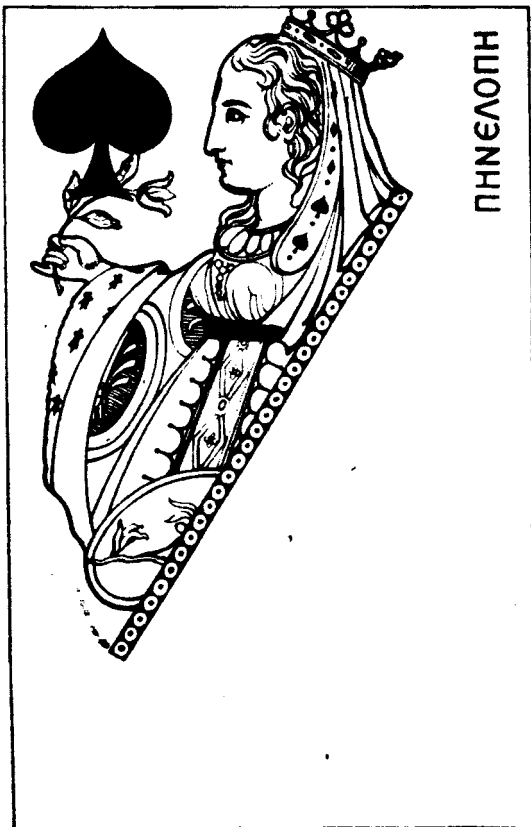
Η ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ του νεότερου ελληνισμού, σήμερα. Δεν πρόκειται για ιστορία της ιστορίας, αλλά για μαρτυρία ενός ιστοριογράφου που επιχειρεί, με το βλέμμα του ιστοριογράφου, βλέμμα υπερμετρωπικό, να δει πράγματα κοντινά, σύγχρονα και όχι απομακρυσμένα στον ιστορικό χρόνο, να δει ειδικότερα την τέχνη του, το σινάφι του, τον εαυτό του, και να διατυπώσει αυτά που είδε, για να τα καταθέσει ως μαρτυρία, όπως θα ήθελε να είναι διατυπωμένες οι μαρτυρίες, που ο ίδιος, ως ιστορικός, χρησιμοποιεί – δηλαδή, όσο τιμιότερα γίνονται. Μαρτυρία, λοιπόν, όχι ολοκληρωμένη άποψη, όχι πλήρης περιγραφή, όχι, προπαντός, θεωρία.

Η ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ του νεότερου ελληνισμού φαίνεται να εξελίσσεται σε τρεις μεγάλες περιόδους. Η πρώτη φτάνει ως το 1922. Η δεύτερη αρχίζει το '22, ή καλύτερα κατά τη μεταβατική περίοδο 1922-36, και τελειώνει στα 1960. Η τρίτη κυφορείται κατά τη δεκαετία του 1960 και αρχίζει την επόμενη: γενιά του 1970.

Είναι φανερό ότι η πρώτη περίοδος χαράζεται από τα δύο μεγάλα προβλήματα του ελληνισμού: αφ' ενός, ιστορική συνέχεια και ταυτότητα, αφ' ετέρου, Μεγάλη Ιδέα. Δεν θα εκτεθώ περισσότερο έξω από το θέμα μου, αφού μπορώ κιόλας να παραπέμψω στη βιογραφία του Παπαρηγόπουλου, το πιο πρόσφατο έργο του Κ. Θ. Δημαρά, και μάλιστα, έτσι όπως το αισθάνομαι σήμερα, το ωραιότερο – και το σπουδαιότερο στο πεδίο της ιστοριογραφίας, σε αντιδιαστολή με τη γραμματολογία.

Η δεύτερη περίοδος αρχίζει με το μεταβατικό διάστημα 1922-36: μεταβατικό από πολλές απόψεις και σίγουρα, πάντως, για την ιστοριογραφία μας. Πράγματι, στο διάστημα αυτό θα σχηματιστούν νέα πολιτικά και ιδεολογικά ερωτήματα με άξονα το κοινωνικό ζήτημα: θα σχηματιστούν επίσης σύνορα μεταξύ αντιπάλων παρατάξεων: ερωτήματα και σύνορα που θα διχάσουν εφεξής την ιστοριογραφία όπως και ολόκληρη την ελληνική κοινωνία.

Ορισμένα από τα νέα ιδεολογήματα θα δικαιώσουν, μέσα στον βαθύτατο κοινωνικό διχασμό της περιόδου 1936-1974, την επιβολή μιας παράταξης και μιας κοινωνικής, ταξικής συμμαχίας πάνω σε μιαν άλλη. Οι νέες ιδεολογίες είναι, λοιπόν, ιδεολογίες κοινωνικής ρήξης – σε αντίθεση με τις προηγούμενες, που ήταν ιδεολογίες

* Απομαγνητοφωνημένο κείμενο διάλεξης που δόθηκε, στις 12 Μαρτίου 1987, στην Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, στην Αθήνα.

ενοτητας εθνικης και επομενωσ, υποτίθεται, και κοινω- νικῆσ, τουλάχιστον στην επιφάνεια. Αυτή η αντίθεση δεν είναι περίεργη. Ο 20ός αιώνας έχει διαδεχτεί οριστικά τον 19ο, η οικονομική μεταβολή έχει συντελεστεί, η συγκρότηση κράτους και εξουσίας έχει ολοκληρωθεί, μια νέα ταξική διάρθρωση έχει αντικαταστήσει την παλιά. Πολλαπλές κεντρόμολεσ δυνάμεισ, εσωγενείσ ή εξωγε- νείσ, έχουν πικ δημιουργήσει, εν πολλοίσ με τεχνητό τρόπο ή με τη βία, μια εθνική ενότητα, μια εθνική αγο- ρά, μια εθνική οικονομία, έναν ελληνισμό συγκεντρωμέ- νο στην ελλαδική χερσόνησο: μετά την πύκνωση αυτή, α- ναπτύσσονται στη θέση τους τώρα στα 1922-1960, οι φυ- γόκεντρεσ δυνάμεισ της ρήξεισ και της έκρηξεισ.

Ούτε όμως για την περίοδο αυτή θα ήθελα να επιμεί- νω· και αυτή δεν είναι στο θέμα μου· και γι' αυτήν υπάρ- χει δυνατότητα παραπομπήσ, με ασφάλεια, στις απόψεισ του Φίλιππου Ηλιού. Σημειώνω απλώς το μεγάλο κληρο- δότημα που άφησε η περίοδοσ αυτή στην αμέσως επόμε- νη: τη ριζική αμφισβήτηση της παραδοσιακήσ ιστοριο- γραφίασ από το μαρξισμό, που ανοίγει το δρόμο και για μεταγενέστερεσ και εκλεκτικότερεσ αμφισβητήσεισ.

Η τρίτη περίοδοσ, αυτή που μας αφορά, είναι η επο- χή της άνθησεισ των ιστοριογραφικῶν ενασχολήσειων - για να χρησιμοποιήσω έναν όρο ουδέτερο και, κάπως ηθελημένα, αυτοειρωνικό. Τα πρώτα σημεία ανθοφορίασ εμφανίζονται στη δεκαετία του 1960· αλλά αποκτούν πυ- κνότητα σημαδιακή στη δεκαετία 1970· και πυκνότητα επιβιβαιωτική στη δεκαετία μας. Πυκνώνουν οι αριθμοί της ιστοριογραφικήσ παραγωγήσ: περισσότεροι ιστορι- κοί, περισσότερεσ ομάδεσ, νέα ερευνητικά κέντρα, πολ- λά νέα βιβλία.

Ασ εξερευνήσουμε τώρα τρεισ μεταβολέσ που χαρα- κτηρίζουν αυτή την περίοδο:

- Αναδεικνύονται με διαφορετικούσ όρουσ τα βασικά ζητήματα της ιστοριογραφίασ μας.

- Εμφανίζονται και ερωτήματα ειδικότερα, νέεσ θε- ματολογίεσ, προσεγγίσεισ, μέθοδοι, αποτελέσματα της μεταφοράσ διεθνῶν προτύπων, της ενσωμάτωσήσ τους αλλά και των αλλοιώσειῶν τους.

- Διαμορφώνεται ένα νέο κοινό, που ζητά και υπο- δέχεται τη νέα ιστοριογραφική παραγωγή - κοινό που περιλαμβάνει, φυσικά, ένα τμήμα των elites, των αρχηγει- σιῶν της κοινωνίασ μας.

ΛΕΓΟΝΤΑΣ ΟΤΙ τα βασικά ζητήματα της ελληνικήσ ιστο- ριογραφίασ αναδεικνύονται σήμερα με διαφορετικούσ όρουσ, υπονοώ όχι μόνο τη διαφορά, αλλά και την ιστο- ρική τους συνέχεια με τισ δύο προηγούμενεσ περιόδοσ.

Σήμερα, βεβαίως, Μεγάλη Ιδέα δεν υπάρχει, αλλά παραμένει το ερώτημα της ταυτότητας – όχι τόσο με τις μορφές του εθνικισμού και της διαχρονικής συνέχειας του ελληνισμού, όσο με άλλες. Το δε Κοινωνικό Ζήτημα υπάρχει και σήμερα, φυσικά, μόνο που δεν διχάζει με τον ίδιο τρόπο την ιστοριογραφία. Επιπλέον, τα δύο μεγάλα ζητήματα τίθενται σήμερα με τέτοιους όρους, που συγκλίνουν σε ορισμένα σημαντικά κοινά υποερωτήματα.

Πράγματι, αναζητώντας την ταυτότητα της κοινωνίας που εξετάζει, η σημερινή ιστοριογραφία δεν χρησιμοποι-

παρελθόν. Στα προηγούμενα στάδια της ελληνικής ιστοριογραφίας, το ζήτημα της ταυτότητας λειτουργούσε, ως πούμε, βίαια, επιθετικά: ως στήριγμα του αλυτρωτισμού προς τα έξω και, αργότερα, προς τα μέσα, ως στήριγμα της εθνικοφροσύνης. Σήμερα, πρόκειται για ερώτημα πιο περίπλοκο, που λειτουργεί, κατά κάποιο τρόπο, αμυντικά: αφ' ενός, προκύπτει, νομίζω, από συλλογικές ανασφάλειες, αφ' ετέρου, αναζητεί στήριγματα αυτογνωσίας και πρότυπα – πολιτισμικά, βιοτικά, επιστημονικά. Συλλογική ανασφάλεια σε πολλά πεδία: είναι η

εί τόσο την αναλυτική έννοια του γένους ή του έθνους, όσο την έννοια της κοινωνίας· ούτε ερευνά τη συνέχεια του ελληνισμού με την παλιά, στενή έννοια, όσο τη σχέση της ελληνικής κοινωνίας με την Ανατολή και, κυρίως, τη Δύση. Με αυτούς τους όρους, λοιπόν, τίθεται σήμερα το ερώτημα της ταυτότητας του ελληνισμού. Από την άλλη πλευρά, το άλλο βασικό ζήτημα της ιστοριογραφίας, το κοινωνικό, εμπεριέχει ορισμένα συγκεκριμένα υποερωτήματα, που αντανακλούν συγκεκριμένες πραγματικότητες: ερωτήματα για την εξέλιξη των κοινωνικών σχέσεων, των παραγωγικών σχέσεων και δυνάμεων, των ταξικών αντιθέσεων. Αλλά οι πραγματικότητες αυτές δεν είναι δυνατόν να εξετάζονται περιορισμένα στην Ελλάδα: εντάσσονται ιστορικά σε ένα σύστημα διεθνών ιεραρχικών σχέσεων, οικονομικών αλλά και κοινωνικών και ιδεολογικών. Άρα η ανάλυση του κοινωνικού ζητήματος είναι αδύνατη χωρίς ανάλυση των συσχετισμών ανάμεσα στα εγχώρια και τα διεθνή πολυπλέγματα σχέσεων: και εδώ, λοιπόν, πρόκειται για τις σχέσεις της κοινωνίας αυτής με την Ανατολή και, κυρίως, τη Δύση. Έτσι, με αυτούς τους τρόπους, συγκλίνουν σήμερα τα δύο βασικά ζητήματα της ελληνικής ιστοριογραφίας.

Ωστόσο, υπάρχει μια ενδιαφέρουσα διαφορά με το

φυσιολογική αντίδραση μετά την κατάρρευση της Μεγάλης Ιδέας στη Μικρασία, μετά τη δικτατορία Μεταξά, μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο, μετά τη δικτατορία του 1967-74· είναι ακόμη το παρελθόν της φτώχειας, σε συνδυασμό με μια οικονομική ανάπτυξη ταχεία, αλλά εξωγενή και ασταθή· τέλος, είναι το χρόνιο αίσθημα της μειονεξίας σε σύγκριση με τα δυτικά πρότυπα, αίσθημα που κατατρύχει κυρίως τις ανώτερες τάξεις, τις αρχηγείες και τη διανόηση. Να θυμίσω το λόγο του Σεφέρη, από τον πρόλογο στην *Έρημη Χώρα* του Έλιοτ, ήδη το 1949:

«Είτε θ' αντικρίσουμε το δυτικό πολιτισμό, που είναι κατά μέγα μέρος και δικός μας, μελετώντας με λογισμό και νηφάλιο θάρρος τις ζωντανές πηγές του (...) είτε θα τον γυρίσουμε τις πλάτες και θα τον αγνοήσουμε, αφήνοντάς τον να μας υπερφαλαγγίσει, με κάποιον τρόπο από τα κάτω, με τη βιομηχανοποιημένη, την αγοραία, τη χειρότερη μορφή της επίδρασής του».

Ας μιλήσουμε όμως και για αποτελέσματα. Στο ερώτημα της ταυτότητας, τόσο η Μεγάλη Ιδέα όσο και ο ταξικός πόλεμος λειτουργούσαν ισοπεδωτικά για την ιστοριογραφία. Το ιδεολόγημα της ενότητας του ελληνισμού

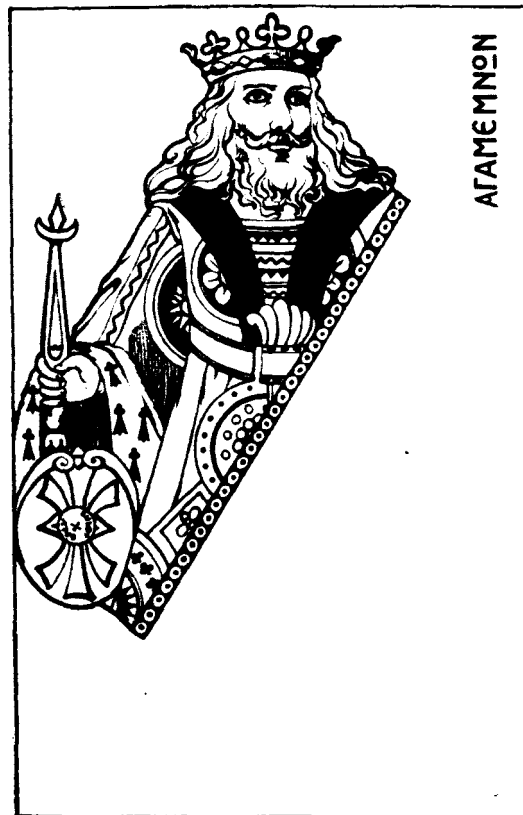
όχι μόνο είχε επιβληθεί άνωθεν. όχι μόνο είχε περιβληθεί οιονεί θρησκευτικά χαρακτηριστικά, αλλά υπηρετούσε επιπλέον και καθημερινές σκοπιμότητες, πολιτικές και κοινωνικές. Σήμερα, αντιθέτως, νομίζω πως οι ιστορικοί μας θα μπορούσαν επιτέλους να λειτουργήσουν λιγότερο ισοπεδωτικά, με αναλυτικότερες αποχρώσεις: να εξετάσουν σοβαρά και μιαν άλλη ενδεχόμενη σύλληψη του ελληνισμού, διαμετρικά αντίθετη, όχι άγνωστη αλλά οπωσδήποτε καταχωνιασμένη. Πρόκειται για την ιδέα ενός ελληνισμού και ενός ελλαδικού χώρου που ήταν πάντα, παραδοσιακά, ιστορικά, κατακερματισμένοι. Για την αρχαιότητα δεν χρειάζεται να μιλήσουμε. Για τα υστερότερα χρόνια, οι ρωγμές, οι τάφροι, οι τομές είναι εμφανείς. Το Βυζάντιο και οι διεισδύσεις τού χώρου του, από όλα τα σημεία του ορίζοντα: Περσία, Ισλάμ, βαρβαρικός Βορράς, Σταυροφορίες και Φραγκοκρατίες. Η Ελλάδα της Βενετοκρατίας, η Ελλάδα της Τουρκοκρατίας. Ελληνισμός της ελλαδικής χερσονήσου, ελληνισμός της Ανατολής, ελληνισμός της διασποράς. Η νησιωτική, μεσογειακή Ελλάδα, η ηπειρωτική, βαλκανική Ελλάδα. Οι κοινωνίες της μικροκαλλιέργειας, οι κοινωνίες των κτηνοτρόφων, οι παράλιες πολιτείες. Οι περιοχές που κυριαρχούνται επί αιώνες από την αυτάρχεια και την αυτοκατανάλωση, στοιχεία σταθερότητας, διαχρονικής συνέχειας. Και οι περιοχές που εξαρτώνται επί αιώνες από το διεθνές εμπόριο και τις συγκυρίες του, από την παγκόσμια οικονομία και τη δική της ανάπτυξη, στοιχεία μεταβολής.

Η ΔΕΥΤΕΡΗ σοβαρή αλλαγή που χαρακτηρίζει την τρέχουσα περίοδο της ιστοριογραφίας είναι, όπως είπαμε, η εμφάνιση νέων ειδικότερων ερωτημάτων, θεματολογιών, προσεγγίσεων, μεθόδων, αποτελέσματα μεταφοράς και ενσωμάτωσης διεθνών προτύπων. Θα προσπαθήσω πρώτα να εξηγήσω πώς εννοώ τον όρο πρότυπα. Εδώ, βέβαια, θα επιστρέφουμε συνεχώς και προς την πρώτη, αλληλένδετη μεταβολή της ιστοριογραφίας, αυτή που ήδη εξετάσαμε, προς τα βασικά της ερωτήματα, προς την ταυτότητα του ελληνισμού.

Τα πρότυπα μιας κοινωνίας δημιουργούνται στο παρόν ή αντλούνται από το παρελθόν της, αλλά και από τον γύρω κόσμο, οπότε καθορίζονται από τις σχέσεις της με αυτόν. Αν η κοινωνία είναι ηγετική σε επίπεδο διεθνές, επιβάλλει τα πρότυπά της στον γύρω κόσμο. Διαφορετικά, ο έξω κόσμος, ισχυρότερος, δυναμικότερος, της επιβάλλει τα δικά του. Σε σύγκλιση με τα δικά της ή σε αντίφαση, τα πρότυπα αυτά επηρεάζουν εν συνεχεία την πορεία της, τις στρατηγικές των αρχηγείων και τις συμπεριφορές των μελών της – με άλλα λόγια, τις σχέσεις της με τον γύρω κόσμο.

Είπαμε προηγουμένως ότι τα βασικά ερωτήματα της ιστοριογραφίας του νεότερου ελληνισμού ήταν και είναι η αναζήτηση της ταυτότητάς του και το κοινωνικό ζήτημα. Είπαμε επίσης ότι, για ν' απαντήσουν και στα δύο αυτά ερωτήματα, οι ιστοριογράφοι εξετάζουν τις σχέσεις του νεότερου ελληνισμού με τον γύρω κόσμο, κυρίως με τη Δύση. Και προφανώς, οι σχέσεις αυτές δημιούργησαν, μετέφεραν, επέβαλαν πρότυπα, τα οποία εξετάζει αλλά και χρησιμοποιεί αναγκαστικά η ιστοριογραφία, προκειμένου να απαντήσει στα βασικά της ζητήματα.

Ας θυμηθούμε ορισμένες μεγάλες πηγές δυτικών προτύπων: Αναγέννηση, επιστημονικές ανακαλύψεις, Διαφωτισμός, εκβιομηχάνιση. Πρόκειται για τις ρίζες ενός δυτικού πολιτισμού σαφώς κατακτητικού, στον οποίο δεν μπόρεσαν να αντισταθούν πολιτισμοί και κοινωνίες με γερό παρελθόν: οι κοινωνίες της Ινδικής Χερσονήσου, η Κίνα, ακόμη και η Ιαπωνία, ως ένα βαθμό. Τι είδους αντιστάσεις μπορούσαν να προβάλουν στην κατακτητική Δύση οι κοινωνίες της ελλαδικής χερσονήσου και οι Έλληνες της Ανατολής;

Φυσικά, και παρ' όλα αυτά, τα πρότυπα της Δύσης δεν έγιναν πλήρως αποδεκτά ούτε από όλα τα κοινωνικά στρώματα του ελληνισμού, ούτε από όλες τις διασπαρμένες στον ευρασιατικό χώρο κοινωνίες του, ούτε χωρίς αντιστάσεις, ούτε χωρίς αλλοιώσεις. Έτσι, από την εποχή του Διαφωτισμού – για να μην πάμε πιο πίσω – ως τις μέρες μας, οι Έλληνες αναρωτιόμαστε αν «ανήκομεν εις την Δύσιν».

Φυσικά, η ακμή αλλά και η σχετική κάμψη των ιδεών του Διαφωτισμού στην Ελλάδα είναι δυσεπίλυτο πρόβλημα. Και, βέβαια, η σχετική ιδεολογική ταλάντωση διατηρείται στην ελληνική κοινωνία ως τις μέρες μας. Οι αμφισβητήσεις των ιδεών αυτών στην Ελλάδα είναι πραγματικότητες πολύ διαφορετικές από την αδιάλειπτη κυριαρχία ορισμένων τουλάχιστον ιδεολογημάτων του Διαφωτισμού στις χώρες της προέλευσής του. Οι ελληνικές αντιστάσεις θα μπορούσαν να παραλληλιστούν μόνο με παρόμοιες αμφισβητήσεις σε κοινωνίες επίσης απομακρυσμένες από τις κοιτίδες του Διαφωτισμού. Ο ιδεολογικός σωβινισμός, μυστικιστικού τύπου, τον οποίο υποστηρίζει π.χ. ο Unamuno στο δοκίμιό του εναντίον του εξευρωπαϊσμού, θυμίζει κάπως τον Περικλή Γιαννόπουλο, θυμίζει αμυδρά και το σημερινό ρεύμα των ελληνορ-

θόδοξων μαρξιστών. Αλλά στην Ελλάδα, ακόμη περισσότερο από ό,τι στην Ισπανία, οι αντιστάσεις αυτού του τύπου στηρίζονται σε ισχυρά ερείσματα, όχι μόνο ιδεολογικά, αλλά και πολιτικά και οικονομικά.

Πάντως, παρά τις αντιστάσεις, η Ελλάδα ακολούθησε πρότυπα κυρίως δυτικά – αυτό είναι πλέον μια πραγματικότητα. Και αυτό το συμπέρασμα θα ήθελα να κρατήσουμε, χωρίς να επεκταθούμε περισσότερο σε ένα τόσο ευρύ θέμα. Κυρίως, ας μη χαθούμε στο δεοντολογικό ερώτημα, αν πρέπει να «ανήκομεν εις την Δύσιν», δηλαδή αν είμαστε Ευρωπαίοι, ή αν οι «ρίζες» μας είναι αρκετά ισχυρές για να μας θρέψουν και να μας κρατήσουν όρθιους, ή αν μπορούμε να συνδυάσουμε την παράδοση με τον εξευρωπαϊσμό κ.ο.κ. Αυτό που μας ενδιαφέρει εδώ είναι, αφ' ενός, το συμπέρασμα, η πραγματικότητα, αφ' ετέρου, οι ιδέες, ειδικά η σχέση της ελληνικής ιστοριογραφίας με αυτά τα διλήμματα.

Αναλύοντας μια κοινωνία, όπως είπαμε, ο ιστορικός εξετάζει και τα πρότυπά της, πώς δημιουργήθηκαν, πώς επηρέασαν την εξέλιξή της. Στη διερεύνησή του, όμως, είναι αναπόφευκτα επηρεασμένος, λίγο ή πολύ, από τα πρότυπα της δικής του εποχής και της κοινωνίας του, ενώ διατηρεί επίσης και τα δικά του, προσωπικά πρότυπα.

Εμείς εδώ, εξετάζοντας την ιστοριογραφία, μιλάμε για δύο ξεχωριστά πράγματα: αφ' ενός, για τα πρότυπα της κοινωνίας, στην περίοδο που εξετάζουν οι ιστορικοί, αφ' ετέρου, για τα πρότυπα των ιστορικών. Και ανακαλύπτουμε έναν ενδεχόμενο κίνδυνο: τα πρότυπα των ιστορικών, τα δικά τους διλήμματα απέναντι στην αυτογνωσία, να επηρεάσουν τις ιστορικές αναλύσεις τους για την ελληνική κοινωνία, να διαμορφώσουν δηλαδή μια ιστοριογραφία του νεότερου ελληνισμού εν μέρει αναχρονιστική και γραμμένη με υπερβολή των υποκειμενικών κριτηρίων.

Ένα παράδειγμα από την οικονομική ιστορία, αναγκαστικά πολύ ελλειπτικό. Στην ανάλυση της διαδικασίας του εκσυγχρονισμού και της εκβιομηχάνισης, το περίφημο δυτικό πρότυπο είναι προϊόν υπεραπλουστευτικής αφαίρεσης. Πράγματι, ποτέ δεν ξέρουμε ποιο ακριβώς πρότυπο υπονοείται όταν γίνεται λόγος για τον «δυτικό καπιταλισμό»: η ιστορική εξέλιξη της Μ. Βρετανίας δεν μπορεί να κατατάσσεται, με τόση ευκολία, στην ίδια κατηγορία με την εξέλιξη της Γαλλίας ή, ακόμη λιγότερο, της Γερμανίας, όταν μάλιστα η κατηγορία αυτή προορίζεται να χρησιμοποιηθεί και σε μια γενικότερη θεωρητική ανάλυση.

Ωραία, λοιπόν, το βρετανικό πρότυπο δεν αρκεί για να θεωρηθεί ανύπαρκτη η γαλλική εκβιομηχάνιση. Δεν αρκεί, επίσης, για να ξεχαστεί το παρελθόν του, η πρωτοβιομηχανία ή η βιοτεχνία. Άλλο όμως η διάκριση Αγγλίας-Γαλλίας, που ίσως είναι υπερβολική, και άλλο η διάκριση Αγγλίας-Σερβίας ή Αγγλίας-Ελλάδας, που ίσως είναι πιο δικαιολογημένη. Άλλο πράγμα η βιοτεχνία και η πρωτοβιομηχανία της Γαλλίας ή της Ιταλίας, με τις μετέπειτα συνέχειές τους στη βιομηχανική εποχή, και άλλο η πρωτοβιομηχανία της Ινδίας ή η βιοτεχνία της Λιβαδειάς. Άλλη λοιπόν και η συζήτηση μεταξύ Γάλλων ιστορικών για τη γαλλική πρωτοβιομηχανία ή την «καθυστέρηση» της γαλλικής εκβιομηχάνισης σε σύ-

γκριση με τη βρετανική, άλλη η συζήτηση μεταξύ ιστορικών για την ελληνική «καθυστέρηση» ή τη σημασία της βιοτεχνίας στην Ελλάδα.

Το πρόβλημα δεν είναι μόνο ελληνικό. Για όλους τους λόγους που αναφέραμε, οι διάφορες θεωρίες εμπλουτίζουν το αναλυτικό τους οπλοστάσιο με νέες κατηγορίες, με τις οποίες υποτίθεται ότι αντιμετωπίζουν τις εξαιρέσεις: τις ιστορικές εμπειρίες που δεν ταιριάζουν με το δυτικό πρότυπο. Σε αυτή την προβληματική οφείλονται, π.χ., οι περισσότερες από τις θεωρητικές προσπάθειες ερμηνείας του «δύσμορφου καπιταλισμού», καθώς και τα διάφορα σχήματα του τύπου «μητρόπολη – περιφέρεια». Περισσότερο να τονιστεί ότι και τα νέα αυτά θεωρητικά σχήματα πάσχουν από πολλές ανεπάρκειες και υπεραπλουστεύσεις. Όλες αυτές οι θεωρήσεις, λοιπόν, με τη στενότητά τους, δυσχεραίνουν την ανάλυση κοινωνιών που δεν εντάσσονται στα δυτικά καπιταλιστικά πρότυπα, που δεν περνούν με τον ίδιο τρόπο και ρυθμό από το ένα σύστημα στο άλλο. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι κάθε σύγκριση είναι απορριπτέα.

Ας προωθήσουμε, λίγο μακρύτερα στην ελληνική του εκδοχή, το προηγούμενο παράδειγμα από την οικονομική ιστορία, τη μετάβαση από την παραδοσιακή στη σύγχρονη οικονομία. Είναι βέβαιο ότι κάποιος που προσπαθεί να συγκρίνει την ελληνική κοινωνία με τη Δύση, χρησιμοποιώντας μόνο τα δυτικά πρότυπα και τις συνθήκες της δικής του εποχής, θα συγκρίνει είδη και μεγέθη μη συγκρίσιμα. Επιπλέον, γίνεται, ασυνείδητα έστω, απολογητής των αδυναμιών του έθνους – ένας σωβινισμός νέου τύπου. Είναι όμως εξίσου βέβαιο ότι το πρόβλημα ισχύει και αντιστρόφως. Μπορεί κάποιος να καταλήξει και από τον αντίστροφο δρόμο σε επιστημονικό αδιέξοδο και σε λανθάνοντα σωβινισμό: δηλαδή, απορρίπτοντας λόγω προσωπικής ιδεολογίας τη σύγκριση με τη Δύση, συγκαλύπτοντας την ιδεολογία κάτω από επιστημονικά επιχειρήματα και αναλύοντας με πατριωτικό πείσμα τις «ιδιαιτερότητες», καταλήγει σε απλή περιγραφή και σε ταυτολογία.

Έτσι φτάνουμε και σε ένα ευρύτερο πρόβλημα της ελληνικής ιστοριογραφίας, τον εθνοκεντρισμό. Πρόκειται άλλωστε για πρόβλημα της κοινωνίας μας ως συνόλου: ένας εθνοκεντρισμός επαρχιώτικος, που βλέπει την Ελλάδα ως μοναδικό φαινόμενο αλλά και ως άξονα της παγκόσμιας ιστορίας, ως αιώνιο θύμα αλλά και αιώνιο παράδειγμα κ.ο.κ. Στα πρακτικά ζητήματα της ιστοριογραφίας, ο εθνοκεντρισμός αυτός εκδηλώνεται με την περιορισμένη επαφή με τη διεθνή βιβλιογραφία, την ευρωπαϊκή ιστορία και τις συγκριτικές μεθόδους. Είναι ένας από τους μεγαλύτερους κινδύνους που διατρέχει η ιστοριογραφία του νεότερου ελληνισμού, στη σημερινή φάση της.

ΕΤΣΙ, ΜΕ ΑΥΤΑ ΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ, φτάνουμε στους ίδιους τους ιστορικούς. Στην ελληνική ιστοριογραφία ίσως υπήρξε μια γενιά που θα ονομάζαμε γενιά του 1970, ίσως όχι. Πάντως, η παρουσία ενός συλλογικού φαινομένου αυτού του τύπου γίνεται ιδιαίτερα αισθητή με την εκδοτική πληθώρα της περιόδου που αρχίζει στα 1970.

Οι άνθρωποι της γενιάς αυτής προβληματίστηκαν, όπως είπαμε, και για το κοινωνικό ζήτημα, από την ιστο-

ριογραφική του άποψη· άλλωστε το έζησαν κιόλας. Γι' αυτό, ίσως να πίστεψαν προς στιγμήν ότι τα γραπτά τους θα μπορούσαν να έχουν απηχίσεις ευρύτερες, π.χ. μια κάποια πολιτική λειτουργία. Συγγνωστό το λάθος, οι νέες γενιές τείνουν να υπερτιμούν τις δυνατότητές τους. Σήμερα, είναι φανερό ότι πολιτικές λειτουργίες, άμεσες ή έμμεσες, δεν υπήρξαν. Ωστόσο, βέβαιο είναι ότι υπήρξαν έμμεσες επιδράσεις. Η μια συνετέλεσε στην απαρχή ενός ευρύτερου προβληματισμού γύρω από την ελληνική κοινωνία, που απασχόλησε έστω ένα περιορισμένο αναγνωστικό κοινό. Το κοινό αυτό όμως περιλαμβάνει κοινωνικές και πολιτικές αρχηγεσίες που διαμορφώναν και διαμορφώνουν την πολιτική σκέψη και πράξη της κοινωνίας μας με επιρροή δυσανάλογη προς την αριθμητική τους δύναμη. Πρόκειται για αρχηγεσίες που αυτοαναλύονται, που αναζητούν το παρελθόν τους, προκειμένου να χαράξουν το μέλλον. Η άλλη επίδραση, πολύ στενότερη, αφορά αποκλειστικά την ιστοριογραφία: η γενιά αυτή διαμορφώθηκε με την ερευνητική δραστηριότητα δεκάδων νέων ανθρώπων γύρω από την ελληνική ιστορία, που όμοιά της δεν είχε ποτέ πριν παρατηρηθεί.

Για την ευρύτερη κοινωνική και πολιτική επιρροή δεν θα μπορούσα να μιλήσω, θα ήμουν άλλωστε αρκετά έξω από το θέμα. Θα χρειαστεί μόνο να διατυπωθεί μια υπόθεση, έτσι, εξομολογητικά, επειδή συνοδεύεται από αρκετή αγωνία. Στην κυκλοφορία των ιδεών, οι διαθλάσεις και οι στρεβλώσεις είναι ο κανόνας – ακόμα και οι επιγραμματικές φράσεις αλλάζουν από στόμα σε στόμα, από γραφίδα σε γραφίδα. Ακόμα περισσότερο οι σύνθετες ιδέες, φυσικά, οι οποίες διαθλώνται μέσα από τα πρίσματα των πολλαπλών αναγνώσεων, ερμηνειών, παρερμηνειών και αναμεταδόσεων. Φοβάμαι ότι στην ελληνική κοινωνία της εποχής μας, πολλές από τις ιδέες της επιστημονικής παραγωγής δεν μελετώνται, απλώς διαδίδονται, ενίοτε μάλιστα όχι με το γραπτό λόγο, αλλά με τον προφορικό, συζητητικό: έτσι όμως διαθλώνται και στρεβλώνονται σε μεγάλο βαθμό. Αυτό γίνεται με δύο κυρίως διεργασίες. Η πρώτη: ιδεολογική χρήση των επιστημονικών και ιστορικών ιδεών, από τις πολιτικές αρχηγεσίες, με πολλαπλές ενδιάμεσες αφαιρέσεις, που μεταφράζουν σε πολιτικά συνθήματα τις οποιεσδήποτε ιδέες και ερμηνείες, τις οσοδήποτε πολυσύνθετες κατασκευές. Η δεύτερη διεργασία: υπερβολικά πρόχειρη και ιδεολογική υποδοχή, από το ευρύτερο κοινό, της επιστημονικής παραγωγής, μέσα από το στρεβλωτικό πρίσμα των ιδεολογημάτων που ήδη υπάρχουν. Η διεργασία αυτή, κατά κάποιο τρόπο αντίστροφη της πρώτης, κλείνει ένα μικρό φαύλο κύκλο.

Έτσι, με τις διαδικασίες αυτές, η παραγωγή της ιστοριογραφίας ουσιαστικά δεν γίνεται κατανοητή, αχρηστεύεται. Αλλά θα επανέλθω σε αυτά τα θέματα.

ΤΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ παραδείγματα της γενιάς αυτής των Ελλήνων ιστορικών προέρχονται από «μετακένωση», μεταφορά ιδεών, θεωριών: η σχολή των *Annales*, φυσικά, και σε πολύ μικρότερο βαθμό, η αγγλοσαξωνική θετικιστική σχολή. Όλα αυτά με γερές δόσεις της μεθόδου των πολλαπλών αιτιών.

Η χρονική υστέρηση, ωστόσο, δημιουργεί απορίες. Η σχολή των *Annales* υφίσταται από τον Μεσοπόλεμο, ο ι-

στοριογραφικός θετικισμός από τον 19ο αιώνα. Στην Ελλάδα εισάγονται μαζικά στη δεκαετία του 1970. Πρόκειται για τη συνηθισμένη καθυστέρηση ή και για κάτι άλλο;

Γιατί στα 1970; Γιατί όχι, π.χ., στις δεκαετίες 1890 ή 1900, παράλληλα με την καθιέρωση του ιστοριογραφικού θετικισμού, έστω με αφορμή την περί μεθόδου έριδα; Γιατί όχι στη δεκαετία 1930, παράλληλα με τη σχολή των *Annales*; Το ερώτημα μπορεί να τεθεί και διαφορετικά. Γιατί δεν αναπτύσσονται νέες ιστοριογραφικές τάσεις παράλληλες με τις αντίστοιχες διεθνείς, ενώ το αντίθετο συμβαίνει σε άλλες επιστήμες, ενώ, π.χ., μεταφέρονται αρκετά σύντομα οι νέες διεθνείς τάσεις στην ελληνική λαογραφία, ή η νεοκλασική και κενύσιανή θεωρία στην ελληνική οικονομική επιστήμη; Φυσικά, δεν γίνεται να εξετάσω εδώ αυτό το πρόβλημα στο σύνολό του, ας μου επιτραπεί όμως να προτείνω ορισμένες ιδέες.

Τα πολιτικά και ιδεολογικά αίτια που ήδη αναφέρθηκαν παίζουν, νομίζω, ρόλο σπουδαίο αλλά όχι αποκλειστικό. Υπάρχουν και άλλα αίτια, είτε εξίσου σημαντικά είτε επικουρικά. Ας δούμε πρώτα αυτά, τα επιβοηθητικά αίτια. Η ταχεία ανάπτυξη της ελληνικής λαογραφίας είναι παράδειγμα σχετικά ευεξήγητο, επειδή συνδέεται με τα κυρίαρχα ιδεολογήματα της εποχής, Μεγάλη Ιδέα, ιστορική συνέχεια του ελληνισμού. Έτσι, στην περίπτωση αυτή, επανερχόμαστε εμμέσως στην ιδεολογική / πολιτική αιτιολόγηση. Αλλά η ανάπτυξη της οικονομικής ε-

πιστήμης, σε αντίθεση με την ανυπαρξία οικονομικής ιστορίας, δεν μπορεί να υπαχθεί σε μια παρόμοια λογική. Υπάρχουν άλλα αίτια, έστω δευτερεύοντα, και αυτά επικουρούν το γνωστό σημαντικό αίτιο, που είναι ο πολιτικός εξοστρακισμός της οικονομικής ιστορίας. Έτσι, η νεοκλασική και η κεϋνσιανή θεωρία έρχονται να υπηρετήσουν λειτουργικά τις ανάγκες της ελληνικής κρατικής μηχανής και των επιχειρήσεων. Την εποχή, π.χ., που ο Ξενοφών Ζολώτας, ο Άγγελος Αγγελόπουλος και άλλοι οικονομολόγοι δημιουργούν σχολές, την ίδια εποχή,

ρουφή του παγόβουνου. Ατομικές περιπτώσεις με αίσια έκβαση, ας πούμε, όπως οι περιπτώσεις Ν. Πανταζόπουλου ή Μ. Λάσκαρι και άλλες με έκβαση λιγότερο αίσια, όπως του Μ. Σακελλαρίου. Βέβαια, ο πρώτος διδάσκει ιστορία του δικαίου, ο δεύτερος, βαλκανιολόγος, διδάσκει ουσιαστικά διπλωματική ιστορία, επιστημονικά αντικείμενα νομιμοποιημένα και ασφαλή· ενώ ο τρίτος προτείνει, προπολεμικά, την οικονομική ιστορία: θέμα ύποπτο όχι μόνο επιστημονικά αλλά και ιδεολογικά – κι έτσι αναγκάζεται να στραφεί προς την αρχαία ιστορία.

Μεσοπόλεμο, Μεταπόλεμο, η οικονομική ιστορία δεν έχει κοινωνική ζήτηση, θεραπεύεται από μεμονωμένα άτομα. Τα πρόσωπα αυτά, όταν παρέρχονται, δεν αφήνουν πίσω τους σχολές, απλώς αφήνουν κενές τις ολίγες έδρες τους ή αδίδακτες τις εξειδικεύσεις με αντικείμενο την ιστορία· κενές, αδίδακτες για χρόνια ή και για δεκαετίες: π.χ. Ανδρέας Μ. Ανδρεάδης, Αριστοτέλης Δ. Σίδερης, Δημοσθένης Στεφανίδης. Γιατί; Από μια άποψη, επειδή πρόκειται για έδρες ή εξειδικεύσεις που θα ήταν επικίνδυνες αν τις κατελάμβανε, αν τις edίδασκε ένας αριστερός· αλλά και για κάτι άλλο, που επικουρεί αυτή την αδυναμία της ιστορίας: είπαμε, δεν υπάρχει πρακτική ζήτηση για οικονομική ιστορία.

Πλάι σε αυτές τις λειτουργικές και οικονομικές συνθήκες, υπάρχουν και οι κοινωνικές, όσες αφορούν το επάγγελμα του ιστορικού. Κύριο επαγγελματικό πεδίο είναι τα πανεπιστήμια, το επαγγελματικό πρόβλημα είναι και θέμα ενδοπανεπιστημιακής πολιτικής: τι θα διδάχτεί, ποιες έδρες θα υπάρξουν, ποιοι θα έχουν την εξουσία, ποιοι όχι.

Άγνωστη ιστορία, ή μάλλον μικρο-ιστορία, που ίσως κάποτε μας αποκαλυφθεί, με κύρια πηγή τα αρχεία και τα πρακτικά των Σχολών, ενώ τώρα φαίνεται μόνο η κο-

Και εδώ, λοιπόν, η ιδεολογία και η πολιτική επανέρχονται από την πίσω πόρτα: επικουρικά, υπάρχει σίγουρα η μικρο-ιστορία της ιστορίας, οι προσωπικές σχέσεις, η εσωτερική πανεπιστημιακή πολιτική· υπάρχουν όμως, πάντα, και οι μεγάλες ιδεολογικές νευρώσεις της εποχής.

Τέλος, ενδεικτικά και όχι επειδή εξαντλήθηκε το θέμα, υπάρχουν και τα τυχαία αίτια. Ο Ανδρεάδης, που θα μπορούσε να δημιουργήσει σχολή οικονομικής ιστορίας, να μεταφέρει ξένα πρότυπα, να μεταβάλει το επιστημονικό σκηνικό, έχει πολλές παράλληλες ασχολίες που δεν τον αφήνουν: η δημοσιονομία, η υψηλή πολιτική, οι διεθνείς σχέσεις, το θέατρο, ο Gide, η Τράπεζα της Αγγλίας. Ο Χαριτάκης χάνεται στην ιδιορρυθμία του, ο Σίδερης στις καλές επαγγελματικές σχολές, όπου σταδιοδρομεί. Ο Δημοσθένης Στεφανίδης, μελετηρός, είναι πάντως ανεπαρκής για να δημιουργήσει σχολή. Εκτός από την τυχαία διαθεσιμότητα των προσώπων, εξίσου τυχαία λειτουργούν και οι ιστορικές συμπτώσεις. Στον Μεσοπόλεμο, σε χρόνο φαινομενικά ώριμο για να μεταφερθούν στην Ελλάδα οι πρώιμες ιδέες των *Annales*, π.χ., η μεταξική δικτατορία εξορίζει πανεπιστημιακούς, δεν είναι καιρός για πειράματα.

Αυτοί είναι οι δευτερεύοντες παράγοντες που επικου-

ρούν την πολιτική και ιδεολογική διαμάχη και απομονώνουν την ελληνική ιστοριογραφία από τα μεγάλα διεθνή ρεύματα, ως τα 1970. Υπάρχουν όμως και άλλοι λόγοι, και μάλιστα εξίσου σημαντικοί με την ιδεολογική χρήση της ιστορίας. Συνδέονται με την περιφερειακή, κυριολεκτικά, θέση της ελληνικής κοινωνίας και γλώσσας – περιφερειακή ως προς το διεθνές πολιτισμικό και επιστημονικό σύστημα και ως προς την αντίστοιχη αγορά, με την οικονομική έννοια του όρου. Οι ιδέες και τα προϊόντα της επιστήμης και της τέχνης είναι, ως γνωστόν, αντικείμενα αγοραπωλησίας, όπως και τα αγαθά: άρα είναι αντικείμενα και προβολής και ανταγωνισμών, οι οποίοι δεν ευνοούν πάντοτε τα καλύτερα «προϊόντα». Στις επιστήμες, κυρίως τις φυσικές, αυτές οι αδυναμίες των περιφερειακών κοινωνιών, είναι πρόδηλες. Υπάρχουν άλλωστε ακόμη και στην περίπτωση της τέχνης. Η τεράστια σημασία της υποδομής, που λείπει στις δευτερεύουσες, έκκεντρες πόλεις: πολιτισμικοί θεσμοί, σχολές καλών τεχνών, κύκλοι καλλιτεχνών και λογίων, πανεπιστήμια, εργαστήρια, ερευνητικά κέντρα, επιστημονικοί κύκλοι και, φυσικά, το μεγάλο ακροατήριο ή το μεγάλο αναγνωστικό – και αγοραστικό – κοινό. Γι' αυτό, μου φαίνεται, όσο συνθετότερη είναι μια επιστήμη ή μια τέχνη, δηλαδή, όσο περισσότερο χρειάζεται μια τέτοια υποδομή, τόσο δυσκολότερο είναι να αναπτυχθεί σε κοινωνία επαρχιωτική, έκκεντρη, απομονωμένη. Αυτό ισχύει και για την ιστοριογραφία, επιστήμη κατ' εξοχήν σύνθετη.

Τι άλλαξε, λοιπόν, στις μέρες μας, επιτρέποντας τη μεταφορά των αλλοδαπών προτύπων, έστω καθυστερημένη, και την άνθηση των ιστορικών ερευνών, έστω όψιμη;

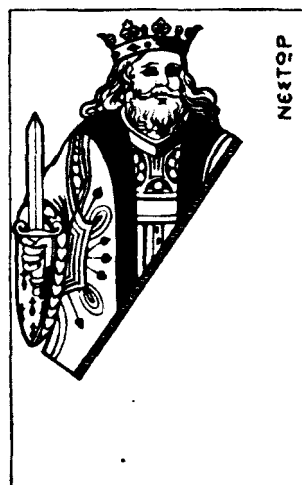
Ορισμένες μεταβολές μου φαίνονται σαφείς ή και πρόδηλες. Ενώ η πρακτική των ιδεολογικών χρήσεων της ιστορίας πριν από το 1970 υπήρξε, στην Ελλάδα, ασφυκτική έως απαγορευτική, μετά το 1974, το κοινωνικοπολιτικό σύστημα επιτρέπει πλέον μια πολυφωνία που κινητοποιεί την έρευνα, έστω και προς την κατεύθυνση της ανατροπής των ιδεολογικών μύθων ή και της δημιουργίας νέων. Έπειτα, και κατά συνέπεια, υπάρχει επιτέλους «προσφορά» και «ζήτηση» ιστοριογραφικής παραγωγής: προσφορά που προκύπτει σχεδόν αυτομάτως από την ανάπτυξη της παιδείας και τους μεγάλους αριθμούς των νέων ανθρώπων που προχωρούν σε μεταπτυχιακές σπουδές· ζήτηση που προέρχεται από την ίδια την κοινωνία που αυτοαναλύεται και από τις αρχηγείες που αναζητούν νέα ιδεολογικά ερείσματα. Η τρίτη μεταβολή αφορά τις επαγγελματικές προοπτικές ή και διεξόδους που δημιουργούνται, έστω ανεπαρκείς και με αργό ρυθμό, στα πανεπιστήμια, στα κέντρα ερευνών και ιδίως στα άτυπα ερευνητικά προγράμματα, που επιδοτούνται από ημι-ιδιωτικούς ή και δημόσιους οργανισμούς – και δημιουργούνται με ιδιωτικές πρωτοβουλίες: πρόκειται για κλασική απάντηση μιας «κοινωνίας πολιτών» στα νέα, ελευθεριότερα δεδομένα. Τέλος, ειδικότερα στην περίπτωση των άτυπων ερευνητικών προγραμμάτων, οι νέες αυτές δραστηριότητες δεν δεσμεύονται προς το παρόν από προβλήματα εσωτερικής πολιτικής, όπως συμβαίνει με τους παραδοσιακούς θεσμούς, πανεπιστήμια και θεομοθετημένα κέντρα ερευνών. Όλες αυτές οι μεταβολές

εξηγούν, τουλάχιστον εν μέρει, την απότομη ανάπτυξη ιστοριογραφικών σπουδών μετά τα 1970 – δίχως να αποκλείουν, πάντως, τη διατήρηση παλιών προβλημάτων και την εμφάνιση νέων.

Πράγματι, ορισμένα προβλήματα του παρελθόντος διατηρούνται. Π.χ., η Αθήνα δεν είναι ακόμη παγκόσμιο πολιτιστικό κέντρο, παρά την αντίθετη γνώμη μερικών από τους ηγέτες μας και την ένταξή μας στις Ευρωπαϊκές Κοινοότητες. Παλιά και νέα προβλήματα προδιαγράφονται να επηρεάζουν και τις νέες καταστάσεις, με τις παραλλαγές που προσιδιάζουν σ' αυτές και στην εποχή μας. Η μαζική προσφορά νέων υποψήφιων ερευνητών, π.χ., δεν συνεπάγεται αυτομάτως και καλή ποιότητα ερευνών – το αντίθετο μάλιστα, ενέχει μεγάλους κινδύνους και καθιστά δυσχερέστατο το έργο των ωριμότερων, όσων θα παρακολούθησαν και θα καθοδηγήσουν τις νέες έρευνες. Εξάλλου, εξακολουθεί να είναι αναπόφευκτη η εσωτερική πολιτική στα πανεπιστήμια, στα ερευνητικά κέντρα, αλλά και παντού όπου παράγεται επιστήμη. Τέλος, πολιτικές και ιδεολογικές χρήσεις και αναγνώσεις της ιστορίας θα υπάρξουν και τώρα, σε διαφορετικές συντεταγμένες. Αλλά σε ορισμένα από τα ζητήματα αυτά, με τη σημερινή τους μορφή, θα επανέλθω αμέσως.

ΚΑΙ ΤΟ ΚΟΙΝΟ; Η κοινωνία; Οι αρχηγείες; Πώς υποδέχονται την ιστοριογραφική άνθηση;

Ας εξομολογηθώ μια από τις προσφιλέστερες υποθέσεις μου. Μου φαίνεται πως εμείς οι Έλληνες έχουμε βαθιά, αλλά κακή σχέση με την ιστορία. Μπορεί να φταίει η αλησμόνητη ταλαιπωρία της μέσης εκπαίδευσης, ή ο κορεσμός της προγονοπληξίας. Ίσως να μη φταίει μόνο αυτό, αλλά να μας ωθεί στη στάση αυτή και ένα είδος οιδιποδείου απέναντι στους αρχαίους ημών προγόνους – τους αρχαίους, κυρίως. Από τη μια πλευρά, η έπαρση του περιούσιου λαού και του ομφαλού της γης, από την άλλη, τα συμπλέγματα της κακομοιριάς μπροστά στο αρχαιοελληνικό κλέος, δυο όψεις του ίδιου νομίσματος.

Στην αρχή είχα προειδοποιήσει: μαρτυρία για την εποχή. Γι' αυτό και σας απασχολώ τώρα με την έχθρα της κοινωνίας για την ιστορία, και γενικότερα για τη γραφή, και θα εξακολουθήσω με τις οπτικοακουστικές κλίσεις της εποχής μας, με το εφήμερο του προφορικού, με την κατάπτωση του λόγου. Μην ανησυχείτε, δεν θα σας μιλήσω κι εγώ για τη γλώσσα: πρόκειται για το λόγο, για την αναζήτηση αιτιών και αιτιατών στη σκέψη γενικότερα της κοινωνίας μας, και ειδικότερα στην ιστορική σκέψη.

Η ιστορία θεωρείται διδακτική επιστήμη: λέγεται ότι προϋδεάζει κάπως για το μέλλον, ή ότι βοηθεί να αποφεύγονται λάθη του παρελθόντος. Αυτό είναι, βεβαίως, η βάση του γνωστού μύθου: η ιστορία που επαναλαμβάνεται. Στην πραγματικότητα, η ιστορία είναι σχεδόν ει-

ρωνική: δείχνει να επαναλαμβάνεται, κρύβοντας την έκπληξη.

Ωστόσο, υπάρχει και κάποιο ίχνος αλήθειας στο μύθο: υπάρχει μια διδακτική αξία στη γνώση της ιστορίας. Πρόκειται για πράγματα γνωστά. Η ιστορία είναι ο μόνος τρόπος που έχει ο άνθρωπος για ν' αντιληφθεί τη δυναμική της κοινωνίας: όχι το πώς επαναλαμβάνεται, αλλά το πώς αλλάζει. Έτσι, ο κοινωνικός άνθρωπος κατανοεί τους μηχανισμούς των μεταβολών και τη λογική τους, κατανοεί ιστορικά την κοινωνία του. Εξάλλου, για τον άνθρωπο που είναι και «ζών πολιτικών», η ιστορία είναι και ένας από τους οδηγούς για την πολιτική του πράξη. Ο ανιστόρητος συχνά είναι απολιτικός. Και όταν ακόμη πολιτεύεται, η πολιτική του πράξη είναι τυχαία. Στην ανιστόρητη κοινωνία, οι άνθρωποι διαβιούν σαν να παρασύρονται από τα γεγονότα, σαν να βρίσκονται διαρκώς μπροστά σε εκπλήξεις, σαν να μην μπορούν ποτέ να επηρεάσουν τις τύχες τους: το πρόσωπο και η ζωή της κοινωνίας τους αλλάζουν και εκείνοι διαπιστώνουν εκ των υστέρων, έκπληκτοι, τις μεταβολές.

Οι σκέψεις αυτές θυμίζουν, αναπόφευκτα, τη σημερινή Ελλάδα: μια κοινωνία που αγνοεί την ιστορία της. Και η διαπίστωση οδηγεί σε έναν παράπλευρο συλλογισμό: αυτή η ιστορική άγνοια είναι ένα από τα συμπτώματα και τα αίτια της κακοδαιμονίας του ελληνισμού και, ενδεχομένως, της σημερινής παρακμιακής φάσης στην ιστορική του πορεία. Παρακμιακή φάση, όχι ανα-

γαστικά παρακμή οριστική, οι κοινωνίες μεταβάλλονται, δεν πεθαίνουν: εδώ θα ήταν καλύτερος ο όρος «ξεπεσμός», σε σχέση με μια προγενέστερη κατάσταση κάπως καλύτερη. Λέξη σχετική και ιστορικά τοποθετημένη. Διαβάζω ένα παράθεμα:

«(...) ένας όχλος χασομέρηδων, εξευτελισμένος από ανάξιους ή αδιάφορους άρχοντες, χαζεύει, χλευάζει, προπηλακίζει. Είναι ο κόσμος των "Ορρσσειακών" και των "Ευαγγελικών" (...) είναι ο ξεπεσμός».

Ομιλεί ο Σεφέρης, για τις αρχές του 20ού αιώνα, στη δοκιμή του για τον Κωστή Παλαμά.

ΑΛΛΑ ΑΣ ΜΕΙΝΟΥΜΕ στην εποχή μας. Υπερβάλλοντας το επίγραμμα και τον ευφημισμό, μπορεί κανείς να πει ότι η νεοελληνική κοινωνία είναι ένας οπτικοακουστικός «πολιτισμός», και μάλιστα ήταν πολύ πριν εγκαθιδρυθεί η τηλεόραση από την αλήστου μνήμης δικτατορία. Για παράδειγμα: σε όλες τις τεχνολογικά προηγμένες κοινωνίες η επιστολογραφία παρακμάζει· αλλά στην Ελλάδα έχει απλώς πεθάνει. Τι να φταίει, άραγε; Ίσως, εν μέρει, οι «υπερσυζητητικές και δημοσιογραφικά αναθρεμμένες ανώτερες τάξεις μας». Ίσως και οι κατώτερες, και η δική τους δημοσιογραφική και οπτικοακουστική τροφή.

Βέβαια, ο γραπτός λόγος, στη νομική ή στη φορμαλιστική μορφή του, εξακολουθεί να υπερτερεί του προφορικού, όπως υπερτερεί και στη λογοτεχνία και στην επιστήμη, εξ ορισμού, αναγκαστικά. Τείνει όμως να εξαφανιστεί από τον καθημερινό βίο. Εκεί, η γραπτή επικοινωνία είναι περίπου ανύπαρκτη, η γραπτή μαρτυρία περιφρονείται. Έτσι, συνέβη το αναπόφευκτο. Στην πολιτική βασιλεύει το οπτικό σχήμα και ο προφορικός λόγος, ενώ ο γραπτός περιορίζεται στο σύνθημα. Και γενικότερα στη ζωή της κοινωνίας μας, ο προφορικός λόγος και οι καθημερινές επικοινωνίες διαχωρίζονται στεγανά από τον γραπτό με ένα αόρατο φράγμα, απομονώνονται, χάνουν σχεδόν κάθε επαφή με την παραγωγή της γλώσσας, της γνώσης, της επιστήμης, της τέχνης και της κριτικής της. Και με την απομόνωση αυτή, ο μεν γραπτός λόγος αποστεριώνεται ή απολιθώνεται ή παραληρεί, ή, το πολύ, αυτοενδοσκοπείται ναρκισσιστικά και στο τέλος πνίγεται· ο δε προφορικός λόγος, στερημένος από τις έγγραφες πηγές του, αδυνατεί πλέον να αντλήσει τροφή: να τραφεί με τον ορθό λόγο, αλλά ... με την κालολογία, το ύφος, την αισθητική, να αντλήσει νεολογισμούς, λέξεις, γλώσσα, να κατανοήσει έννοιες, γνώσεις, αιτίες άλλες εκτός από εφήμερες κατατεμαχισμένες απαντήσεις σε ερωτήματα απλής περιέργειας.

Ο οπτικοακουστικός πολιτισμός είναι το βασίλειο της περιέργειας. Η περιέργεια για την οθόνη, για την επιφάνεια, το «τι» και το «πώς», σχεδόν διόλου το «γιατί». Η περιέργεια, νοητική λειτουργία στοιχειώδης, κατώτερη, όπως τη χαρακτηρίζει ο E. M. Forster, μιλώντας για την τέχνη του μυθιστορήματος και στηριγμένος, φυσικά, στις αριστοτέλειες διακρίσεις. Στοιχειώδης νοητική λειτουργία – ως γνωστόν, οι πίθηκοι είναι περιεργοί, όπως ακριβώς εμείς, περιεργοί για όλα και για μας φυσικά, όπως είμαστε κι εμείς για κείνους. Αυτό που, κατά τον Forster, ισχύει για το μυθιστόρημα, αληθεύει διπλά για

την ιστορία. Η ιστορία δεν απευθύνεται στην περιέργεια και την περιγραφή, αλλά στη γνώση και την ερμηνεία.

Ιδού, λοιπόν, τα μεγάλα φράγματα που αντιμετωπίζει η σημερινή ιστοριογραφία του νεότερου ελληνισμού: τα φράγματα που εγείρει μια εποχή απλώς φιλοπερίεργη, ένας πολιτισμός οπτικοακουστικός και μια ηγεσία που, ζητώντας ιστορική γνώση, δεν επιδιώκει την κοινωνική αυτογνωσία, αλλά ιδεολογία και συνθήματα. Πώς θα τα βγάλει πέρα η νέα ελληνική ιστοριογραφία, στην όψιμη – ή πρώιμη – άνθησή της; □

